

el-MUVÂFAKÂT

Kahire, ts., Beyrut 1991; nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, I-IV, Kahire 1969-1970; nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân, I-VI, Huber 1417/1997; nşr. Hâlid Abdülfettâh Şibl, I-IV, Beyrut 1999; nşr. Muhammed Abdülkadir el-Fâdilî, I-IV, Beyrut 2000, 2002; Sayda-Beyrut 1425/2004).

el-Muvâfaqât bazı âlimlerce manzum hale getirilmiş veya ihtisar edilmiştir (*el-Muvâfaqât*, neşredenin girişi, I, 32-36; Ahmed er-Reysûnî, s. 94). Bunlar arasında Muhammed Mustafa Mâûlayneyn'in *el-Merâfık 'ale'l-Muvâfık* (Fas 1324; nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân, I-II, Demmâm 1425/2004), Muhammed Yahyâ el-Vülâtî eş-Şinkî'tî'nin *Tavzîhu'l-müşkilât fi'l-htîşârî'l-Muvâfaqât* (nşr. Bâbâ Muhammed Abdullah, I-II, Riyad 1414/1993) ve Muhammed b. Hüseyin el-Cizânî'nin *Tehzîbü'l-Muvâfaqât*'ı (Demmâm 1421/2001) anılabilir. Günümüzde Şâtîbî hakkında yapılan çok sayıdaki araştırma ve yayın ağırlıklı olarak *el-Muvâfaqât*'a dayanmakta ve bu eser hakkında değerlendirmeler içermektedir. Eser Mehmet Erdoğan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (I-IV, İstanbul 1990-1993).

BİBLİYOGRAFYA :

Şâtîbî, *el-Muvâfaqât* (nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân), Huber 1417/1997, I, 10-13, 27-43, 86-89; III, 173-175; V, 232; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 5-85; a.e.: *İslâmî İlimler Metodolojisi* (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1990, Müsâ Cârullah ile Abdullah Dirâz'ın değerlendirmeleri ve tanıtları, I, s. XVII-XXIV; I, 1-12; M. Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, İstanbul 1333, s. 60; Fazlurrahman, *İslâm* (trc. Mehmet Dağ – Mehmet Aydın), Ankara 1981, s. 135, 145; a.mlf., *Islam and Modernity*, London 1982, s. 20-21; M. Tâhir İbn Âşûr, *Maâşidü's-şer'atü'l-İslâmiyye*, Tunus 1985, s. 8; Hammâdî el-Ubeydî, *eş-Şâtîbî ve maâşidü's-şer'at*, Beyrut 1412/1992; Ahmed er-Reysûnî, *Nazarîyyetü'l-maâşid 'inde'l-İlmâm eş-Şâtîbî*, Riyad 1412/1992; Muhammed Hâlid Mesud, *İslâm Hukuk Teorisi* (trc. Muharrem Kılıç), İstanbul 1997, s. 282; a.mlf., "Recent Studies of Shâtîbî's al-Muvâfaqât", *IS*, XIV/1 (1975), s. 65-75; M. Âbid Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı* (trc. Burhan Köroğlu v.dğr.), İstanbul 1999, s. 667; Hakan Yücel, *Şâtîbî'nin el-Muvâfaqât'ında Kitap Delili* (yüksek lisans tezi, 2002), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ömer Yılmaz, *Şâtîbî'nin el-Muvâfaqât'ında Sünnet Delili* (yüksek lisans tezi, 2002), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Yaman, "İmam eş-Şâtîbî ve Bir İslâm Klasığı el-Muvâfaqât: Türkçe'ye Tercümesi Münasebetiyle Geç Kalmış Bir Tanıtım", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, Konya 1997, s. 399-409; Yunus Savâlihî, "el-İstikrâ' fî menâhici'n-naẓarî'l-İslâmî: Nemûze 'el-Muvâfaqât' li'l-İlmâm eş-Şâtîbî", *İslâmiyyetü'l-ma'rife*, sy. 4, Selangor 1416/1996, s. 59-91.

MEHMET ERDOĞAN

MUVÂFAKATÜ SAHÎHİ'L-MENKÛL (موافقة صحيح المنقول)

İbn Teymiyye'nin
(ö. 728/1328)
düşünce metodolojisiyle ilgili
en temel eseri.

Kitabın adı gerek müellifi gerekse başkaları tarafından farklı şekillerde zikredilmiş, bunlar arasında *Muvâfaqatü şahîhi'l-menkûl li-şarîhi'l-ma'kûl* ile *Der'ü (Reddû) te'âruzi'l-'akl ve'n-naql* isimleri yaygınlık kazanmıştır (*Der'ü te'âruzi'l-'akl*, neşredenin girişi, I, 4-7). Eserin, Moğollar'ın yeni bir saldırı hazırlığı üzerine İbn Teymiyye'nin Kahire'den Şam'a geçmesinden sonraki dönemde 713-717 (1313-1317) yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Giriş kısmında belirtildiği üzere kitap, Bâküllânî'den başlayarak Ehl-i Sünnet kelâmcıları tarafından geliştirilen ve Fahreddin er-Râzî ile onu izleyenlerce "kânûn-i küllî" haline getirilen, akıl ile naklin çatışması durumunda aklın esas alınıp naklin te'vil edilmesi prensibine karşı, doğruluklarında şüphe bulunmadığı takdirde ikisi arasında çatışmanın söz konusu olmayaacağı tezini savunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bununla birlikte müellif, eserlerindeki hâkim telif tarzına uygun olarak konuyla doğrudan ilgisi bulunmayan birçok kelâmî ve felsefî tartışmaya da yer vermiştir.

Sistematik bir plana ve konu tasnifine sahip olmayan kitabın muhtevasını, hacimleri birbirinden çok farklı beş bölüm halinde incelemek mümkündür. Birinci bölümün başında nasları anlama hususunda önce muhaliflerin yaklaşımı üzerinde durulmuş, âyet ve hadisleri te'vil ederek mânalarını değiştirme yoluna gidenler ve anlamlarının bilinmeyeceğini ileri sürerek peygamberlere bir nevi bilgisizlik isnat edenler şeklinde belirlenen iki ana grubun görüşleri verilmiştir. Bölümün büyük bir kısmı bu görüş sahiplerinin konuyla bağlantılı istidlâllerinin eleştirisine ayrılmıştır (*Der'ü te'âruzi'l-'akl*, I, 8-20, 78-406). Bu arada usûlû'd-dîn meselelerine dalmanın cevazına dair bir bahiste usûlû'd-dîn mahiyeti, konuları, kaynakları ve metodu hakkında bilgi aktarılırken kelâmcıların hem içerik hem yöntem açısından Kitap ve Sünnet'e dayalı gerçek usûlû'd-dînden uzaklaştıkları ileri sürülmüştür (I, 25-78).

Eserin ikinci bölümü ağırlıklı olarak Allah'ın fiillerine tahsis edilmiş olup burada

insanların iradî fiillerinin oluşumu, kader, istitâat, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı gibi önemli konularda başlıca kelâm kaynaklarından nakiller yapılmış, bunların red ve tercih yönünden değerlendirilmesine çalışılmıştır (II, 2-344). Üçüncü bölümde âlemin hudûsu ve dolayısıyla Allah'ın varlığı ele alınarak özellikle Fahreddin er-Râzî, Seyfeddin el-Âmidî ve Râzî'nin ilgisi sebebiyle İbn Sinâ'dan uzun nakiller yapılarak eleştiriler yöneltilmiştir (II, 344-IV, 18). Kitabın bundan sonraki bölümünde Allah'ın sıfatları bahsine geçilmiş, burada daha çok Allah'ın cisim olmayışı gibi tenzîhî ve ulûv, istivâ gibi haberî sıfatlara yer verilmiş, ayrıca çeşitli akaid konularıyla ilgili açıklamalar yapılmıştır (IV, 18-VII, 352).

Muvâfaqatü şahîhi'l-menkûl'ün beşinci bölümünün başında kelâmcılarla filozofların önem verdiği akfî istidlâl (nazar) ile fitrî ve naklî delillerin ışığı altında mârifetullahı ulaşma konusu tartışılmaktadır. Ardından Mu'tezile kelâmcıları, ayrıca Eş'arî, Bâküllânî, Gazzâlî ve Fahreddin er-Râzî'nin görüşleri aktarılıp incelenirken Aristo ve tâbilerine yapılan atıfların yanında Sâbit b. Kurre, İbn Sinâ, İbn Melkâ ve İbn Rüşd ile bağlantı kurularak yine Râzî'nin görüşleri değerlendirilmekte, bu arada ehl-i kelâmın İslâm'a filozoflardan daha yakın olduğu ifade edilmektedir. Bolca nakil ve bunlara yönelik eleştiriler içeren bu son bölümde zaman zaman Sühreverî el-Maktûl ve Nasîrüddîn-i Tûsî de konu edinilmiştir. Ayrıca burada Allah'ın varlığını ispat için kullanılan hudûs delili reddedilirken buna karşı fitrat deliline büyük önem verilmiştir. Bilgi, akıl yürütme ve delil konularının epistemolojik tahlili yapıldıktan sonra kitap çeşitli âlimlerin eserlerinden hareketle Allah'ın ilim, irade, kudret, kelâm sıfatlarını ilgilendiren konuların tenkit ve değerlendirilmesiyle sona ermektedir (VII, 352-X, 319).

Akl ve nakil ilişkisi bağlamında farklı ekoller arasındaki metodolojik yaklaşımları ayrıntılı fakat dağınık bir şekilde ele alan eser, İbn Teymiyye'nin görüşlerinin yanı sıra birçok müellifin bugün elde bulunmayan teliflerinden nakiller ihtiva etmesi bakımından İslâm düşünce tarihi için önemli bir kaynaktır. Ayrıca illet, hikmet, fiil, istitâat gibi konularda müellifin çokça eleştirip muhalefet ettiği kelâmcı ve filozoflara yakın görüşler ihtiva etmesi ve bazı onlara göre akla daha çok yer verilmesi dikkat çekicidir. Eserde filozoflara yönelik olarak tabii ve nazarî ilimler yerine kendi alanlarına girmeyen ilâhiyat konularına

dalmaları, kelâmcılar için de Kitap ve Sünnet metodunun dışına çıkıp felsefî ve cedefî meseleleri ele almaları başlıca tenkit noktasını teşkil etmektedir. Kitapta bir sıralama düzeninin bulunmaması söz konusu görüş ve eleştirilerin anlaşılmasını güçleştirmektedir. İbn Teymiyye kelâmcı ve filozoflara yönelttiği bütün eleştirilerine rağmen, eserinde Kitap ve Sünnet'e dayalı "gerçek" usûl'd-dîn ve tefekküre karşı olmadığını açıklamıştır. Nitekim kendisinin de söz konusu eleştirilerini yaparken istidlâl ve tartışma usulünü kitabında yoğun olarak kullandığı görülmektedir. Sonuç olarak eser, İbn Teymiyye'nin ilmî birikimini ve mütefekkir yönünü yansıtmaları bakımından özel bir önem taşımaktadır.

Önce eksik olarak basılan eserin (*Min-hâcû's-sünne*'nin kenarında, I-IV, Bulak 1321-1322; nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd – M. Hâmid el-Fikî, I-II, Kahire 1370/1951; I-II, Beyrut 1405/1985) tamamını biri kapsamlı indeks olmak üzere on bir cilt halinde Muhammed Reşâd Sâlim *Der'ü te'ârûzî'l-'aql ve'n-naql* adıyla yayımlamıştır (Riyad 1399-1403/1979-1983). Muhammed Seyyid el-Celyend tarafından kısmen tahkik edilen kitabın (Kahire 1988) başka eksik baskıları da mevcuttur (Beyrut 1405/1985). Eserin I. cildi *Akıl-Nakil Çatışması* adıyla Türkçe'ye (İstanbul 1996 [1998?]), kısa bir bölümü de Yahya Michot tarafından Fransızca'ya (bk. bibl.) çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzî'l-'aql ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1399-1403/1979-83; I-XI; ayrıca bk. nesreden giriş, I, 4-7; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Esmâ'ü mü'el-fâtî Şeyhülislâm İbn Teymiyye* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1403/1983, s. 19; M. Ebû Zehre, *İbn Teymiyye: Hayâtühû ve 'aşruhu ârâ'ü-hû ve fıkhu*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 513; Selâhaddin el-Müneccid, *Şeyhülislâm İbn Teymiyye: Siretühû ve ahbârühû 'inde'l-mü'errihin*, Beyrut 1976, s. 37, 63, 146; N. Heer, "The Priority of Reason in the Interpretation of Scripture: Ibn Taymiyyah and the Mutakallimun", *Literary Heritage of Classical Islam: Arabic and Islamic Studies in Honor of James A. Bellamy* (ed. Mustansir Mir), Princeton 1993, s. 181-195; Abdurrahman b. Sâlih b. Sâlih el-Mahmûd, *Mevkûfû İbn Teymiyye mine'l-Eşâ'ire*, Riyad 1415/1995, I, 206-207; Binyamin Abrahamov, "İbn Taymiyya on the Agreement of Reason with Tradition", *MW*, LXXXII/3-4 (1992), s. 256-272; Mustafa Çağrıncı, "İbn Teymiyye'nin Bakışıyla Gazzâlî-İbn Rüşd Tartışması", *İTED*, IX (1995), s. 77-126; Yahya Michot, "Vanités intellectuelles: L'impassé des rationalismes selon le rejet de la contradiction d'Ibn Taymiyyah", *OM*, XIX/3 (2000), s. 597-617.

M. SAİT ÖZERVARLI

MUVÂFÂT

(الموافاة)

İlâhî ilimle kulun ölüm anında iman-küfür açısından değişiklik arzeden durumu arasındaki ilişkiyi ifade eden kelâm terimi.

Sözlükte "tam olmak; sözünü yerine getirmek" anlamındaki *vefâ* (*vefy*) kökünden türeyen *muvâfât* "sözünde durmak, birine hakkını tam ödemek; benzermek, misli olmak" mânâlarına gelir (*Lisânü'l-'Arab*, "vfy" md.). Terim olarak Allah'ın ilmiyle kulun ölüm anında iman-küfür arasındaki durumu arasındaki ilişkiyi, bunun dünya hayatında ilâhî rıza ve gazapla münasebetini anlatır. Muvâfât terimi İslâm coğrafyasının hızlı bir şekilde genişlediği, farklı inanç, düşünce ve geleneklere sahip insanların İslâmiyet'i benimsediği ve dinî etkileşimlerin güçlendiği III. (IX.) yüzyılın başlarındaki kelâm tartışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. Ehl-i sünnet kelâmcıları içinde ilk defa İbn Küllâb el-Basrî'nin *muvâfât* görüşünü benimsediği kabul edilir. Amellerin değer kazanmasının kişinin son haliyle ilgili olduğunu ifade eden "hâtîme" tabiriyle benzerlik arzeden *muvâfât* problemi şu şekilde ortaya konmuştur: Hayatı boyunca mümin olarak yaşayıp ölümünden önce irtidat edenle hayatı boyunca kâfir olup ömrünün son günlerinde ölümle karşı karşıya gelmeden önce iman eden kimselerin hayatları boyunca rıza ve gazap açısından Allah nezdindeki durumları nedir? Sözü edilen iki kişinin ölümünden sonraki konumları hakkında bir tereddüdün bulunmaması, dünyadaki durumlarının da başkalarını ilgilendirmemesine rağmen mesele teorik bir problem olarak gündeme getirilmiştir. Genellikle Allah'ın ilim sıfatıyla insanların fiilleri arasındaki ilişki bağlamında ele alınan konuya dair görüşleri iki noktada özetlemek mümkündür.

1. Allah, mümin olarak öleceğini bildiği insanlardan ilminin taalluk ettiği (ezel) andan itibaren razıdır. Buna karşılık kâfir olarak öleceğini bildiği insanlara ezelden beri gazapta bulunur. Çünkü Allah nezdinde gerçek mümin imanlı öleceğini ezeli ilmiyle bildiği kişidir, gerçek kâfir de küfür üzere öleceğini ezeli ilmiyle bildiği kimse-dir. Allah'ın va'd ve va'di, rıza ve gazabı sadece insanın mümin veya kâfir olarak ölecek olmasıyla irtibatlıdır. Bu durumu dikkate alıp insanlar hakkında "mümin billâh" (Allah'a inanan) ve "mümin indellâh" (Allah nezdinde mümin olan) diye iki tabirin kulla-

nılarak ayırım yapılması gerekir. Bir insanın gerçek mümin veya hükmen mümin olması da bu bakış açısıyla ilişkilidir. Bu noktada kişinin ölümünden önceki son hali göz önünde bulundurulur. Dil bilimi de bu kanaati teyit eder. "Şüphesiz sen ölüsün, onlar da ölüdürler" meâlindeki âyet (ez-Zümer 39/30) olduğu gibi Kur'an'da da benzer kullanımla yer almıştır. Bu âyetle insan hakkında neticede ölü haline geleceği için henüz diri iken ölü kelimesi kullanılmıştır. Hâricîler'den Necde b. Âmir, ayrıca Mükremiyye ve Hâzimiyye fırkaları ile Mu'tezile'den Hişâm b. Amr, İbn Küllâb el-Basrî ve Eş'ariyye'nin çoğunluğu bu görüştedir (Eş'arî, s. 96, 100; İbn Fûrek, s. 35, 161, 256; İbn Hazm, IV, 101).

2. İmanın dünya hayatında geçerli olması müminin ölüm anındaki durumuyla irtibatlı değildir. İman, Hz. Muhammed'in Allah'tan getirdiği vahyi tasdik etmekten ibaret olduğuna göre bunu gerçekleştiren herkes tasdik anından itibaren mümindir. Şu andaki gerçeğin bir gün değişeceğini bilmek onu realite olmaktan kârmaz. Allah, her ne kadar öleceğini bilse de diri olan kişiyi şu anda ölü değil diri olarak bilir. Allah'ın kâfir ve fâsıktan o haliyle razı olmadığını, buna karşılık müminden de taşıdığı iman vasfı dolayısıyla razı olduğunu kabul etmek gerekir. Zira Allah'ın ilmi ezeli olmakla birlikte mâlûmatı değişir. Nitekim Allah'ın, insanlar hakkında yazdığı yazının dilediği kısmını sileceğini ve kişinin iman etmesi halinde kötü davranışlarını iyiliğe dönüştüreceğini açıklaması da (er-Ra'd 13/39; el-Furkân 25/70) bu görüşü teyit eder. Ayrıca Allah'ın, yasak meyveden yiyen Âdem ile kavminin küfürde ısrar etmesi üzerine daveti bırakan Yûnus'a gazap etmesi ve tövbelerinin ardından onlardan razı olması konuyla ilgili önemli bir delildir. Zâhiriyye âlimlerinden İbn Hazm'ın yanı sıra Mâtürîdiyye ve Mu'tezile kelâmcıları bu görüştedir (İbn Hazm, IV, 101-103; Nesefî, II, 813). Bu iki görüşten ilki insan iradesini göz ardı ettiği için hatalı görünmekte, ikincisi naslara ve aklî bilgilere daha uygun bir nitelik taşımaktadır (ayrıca bk. HÂTİME).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "vfy" md.; Eş'arî, *Ma'âlat* (Ritter), s. 96, 100, 547; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Ma'âlat*, s. 34-35, 111, 161-162, 256; İbn Hazm, *el-Fa'ıl* (Umeyre), IV, 101-103; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed fi usûli'd-dîn* (nşr. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 190; Nesefî, *Tebşîratü'l-edille* (Selamé), II, 813; Semih Düğaym, *Me'sû'atü muştalahâti 'ilmi'l-kelâmî'l-İslâmî*, Beyrut 1998, II, 1346-1347.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ